

УЯВЛЕННЯ ПРО ПРОФЕСІЮ ПСИХОЛОГА: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття розкриває сучасні напрацювання у сфері професійного становлення та розвитку професійної свідомості майбутніх психологів, зокрема, здійснюється висвітлення результатів емпіричних досліджень двох складових професійних уявлень студентів: уявлення про зміст, умови, труднощі, завдання професійної діяльності та уявлення про власне професійне майбутнє.

Ключові слова: професійні уявлення, структура професійних уявлень, міфологізація сприймання психології і психологів, професійне самовизначення.

Постановка проблеми. У сьогоднішньому інноваційному культурно-освітньому просторі все більшого значення набуває вища освіта, оскільки саме тут закладаються засади світогляду майбутніх спеціалістів. Гостра потреба сучасного суспільства у фахівцях-психологах високої кваліфікації безперечна, але практично ми часто стикаємося з тим, що їхня освіта, кваліфікація і спеціалізація не відповідають тим складним завданням, які потребують вирішення. З одного боку, ця невідповідність спричиняється недосконалістю в оволодінні конкретними знаннями й уміннями, необхідними для майбутньої самостійної роботи, з іншого, – несформованістю професійного світогляду та розривом між уявленнями студентів про професію психолога й реальними вимогами до його діяльності у різних галузях соціальної практики.

Серйозною проблемою для сьогоднішніх випускників є працевлаштування й адаптація до фахової діяльності на конкретному робочому місці. Зазначена ситуація викликана не лише нечіткою окресленістю статусу та професійних функцій психолога, але й невизначеністю уявлень випускників про своє професійне майбутнє.

Ціль статті: огляд сучасних емпіричних досліджень, присвячених вивченню проблеми уявлень про професію психолога, з'ясування загальних тенденцій, висвітлених у цих роботах.

Результати теоретичного дослідження. Сучасна психологія професійної діяльності стверджує, що професійно специфічний образ світу і стійке емоційно забарвлене та раціонально обґрунтоване ставлення до діяльності, до інших людей, до себе, до зовнішнього світу в цілому виступають стрижневими характеристиками професійної самосвідомості фахівця [2; 7; 10; 12]. Професійні уявлення розглядаються вітчизняними вченими як регулятори професійного самовизначення (Долинська Ю., Максименко С., Марусинець М., Панок В., Пелех О., Пов'якель Н., Приходько Ю., Терлецька Л., Уманець Л., Федоришин Б., Чепелева Н. та ін.).

На думку Завалової Н., Ломова Б., Пономаренко В., уявлення – це специфічні утворення свідомості, які виступають формою відображення об'єктивної дійсності, перехідної від сенсорно-перцептивного до вербально-логічного рівня; це наступний щабель (після відчуття і сприйняття) у прогресивній лінії розвитку когнітивних процесів [7].

Конопкін О. стверджує, що професійні уявлення – це уявлення про діяльність, до яких входять: прийнята суб'єктом ціль діяльності; критерії успішності діяльності; програма виконавських дій; суб'єктивна модель значущих умов діяльності; інформація про реально досягнуті результати; рішення про корекцію системи діяльності [10].

Обносів В. пропонує розглядати професійні уявлення як індивідуально-своєрідну систему знань, переконань, переживань людини, яку вона пов'язує з даною професією. Це – сукупність інформації про певну спеціальність, яку має людина, її обізнаність про світ професій, їх оцінка по шкалі престижності і привабливості, це – динамічне інформаційне утворення, структура і зміст якого залежать від цільового призначення. Автор підкреслює, що уявлення як когнітивно-афективне психічне утворення має не тільки інформаційний, але й мотиваційний потенціал для наступного професійного розвитку [12].

Донцов О. і Белокрилова Г., дотримуючись традиції вивчення соціальних уявлень як стійких форм колективної свідомості, а також враховуючи досвід дослідження професійного менталітету, систему професійних уявлень психологів розглядають як таку, що складається з двох взаємопов'язаних підсистем: суб'єктної і предметної. Перша створена сукупністю уявлень спеціалістів про психолога як суб'єкта професійної діяльності, а друга задана сукупністю уявлень про зміст діяльності [5].

Отже, обрана професія висуває до майбутнього спеціаліста-психолога цілий ряд вимог, яким він часто не відповідає. На думку Єгорової І., можна виділити кілька причин зниження адекватності

професійного самовизначення абітурієнта [6]. Перша: міфологізоване уявлення про психологію, сформоване у суспільстві під дією парапсихологічних напрямків, що бурхливо розвиваються.

Проблема міфологічного сприймання психології і психологів детально розкривається рядом сучасних дослідників. Зокрема, Боднар Е., Вачков І., Гріншпун І., Пряжников М., Ключников С. виділяють кілька провідних міфів (помилкових думок): 1) психологія – наука, що знає про людину та її душу все, а психолог, який опанував цю науку, "бачить людей наскрізь"; 2) психолог від народження наділений особливими здібностями до спілкування з іншими та до їх розуміння; 3) психолог вміє управляти поведінкою, почуттями, думками інших, оскільки його спеціально цьому навчають, а також володіє відповідними техніками (наприклад, гіпнозом); 4) психолог досконало знає самого себе і здатен опанувати себе за будь-яких обставин; 5) психолог – мудрець, який знає про життя більше від інших, і його місія – вказувати істинний шлях (порадами та настановами) людям, що заплутались [1; 2; 9]. Друга причина, на думку І. Єгорової, полягає у розповсюдженні популярної психологічної літератури, не завжди високої якості. Отже, до міфологізованого образу психолога як "мага та екстрасенса" додаються міфи про психолога як людину без проблем, а про його діяльність – як про надзвичайно просте і легковажне заняття. Третя причина – думка, широко вкорінена у свідомості звичайних людей, про те, що психолог і психіатр, соціолог, педагог – це тотожні види фахової діяльності, а зміст практичних заходів психолога – ведення приємних задушевних бесід.

В уявленнях про професію у сучасній психологічній науці виділяється три взаємообумовлені структурні компоненти: 1) уявлення про особистість професіонала і про самого себе як про суб'єкта професійної діяльності [3; 5; 11]; 2) уявлення про зміст і умови, труднощі і завдання професійної діяльності [3; 6; 11; 13; 14; 15]; 3) уявлення про своє професійне майбутнє [7; 13; 14; 15]. Зважаючи на те, що перша складова досить широко представлена у роботах вітчизняних вчених, які розглядають проблеми підготовки практичних психологів та розвитку їх професійно-важливих якостей, ми звернемо увагу здебільшого на стан досліджень другого та третього компонентів.

Уявлення про зміст і умови, труднощі і завдання професійної діяльності

Доволі масштабне дослідження, націлене на виявлення структури та рівня сформованості образу професії у студентів-психологів 1-2 курсів, було проведено Володіною К. [3]. Отримані такі результати: 1) 58,4% опитаних вважають свою професію престижною; 2) більшість студентів відчувають труднощі, розкриваючи зміст поняття "образ професії", невелика їх кількість зазначила такі важливі складові цього поняття, як: знання про професію, ставлення до неї, загальна характеристика професії, професійно-важливі якості, можливі місця роботи, посади. На думку опитаних, досягти успіху у професії їм допоможе ряд факторів: комунікабельність, висока концентрація уваги, розвинена пам'ять, уміння аналізувати великі обсяги інформації; а не допоможуть – особисті зв'язки та статус батьків. Студенти непогано обізнані з можливими місцями роботи (це переважно освітні заклади: дитячі садки, школи, ВИШ). Функціональні обов'язки психолога 20% опитаних зводять до надання допомоги людям та вирішення їх проблем, хоча 41,5% – взагалі не змогли дати відповідь на це питання. Отже, на думку Володіної К., знання про професію психолога у студентів неповні та поверхневі, оскільки за їх допомогою можна описати будь-яку професію типу "людина – людина".

Схожих висновків, але отриманих за допомогою інших методів, дійшла у своєму дослідженні Семенова О. [15]. Студентам технічного університету, що навчаються на різних курсах, запропонували виконати техніку "асоціативний ореол професії" (назвати професії, максимально схожі на обрану – психологію).

Найбільшу кількість асоціацій (75 смислових одиниць) сформулювали першокурсники, які зауважили, що професія психолога максимально схожа на професії, пов'язані з матеріальним обслуговуванням громадян (провідник, адміністратор), що свідчить про їх недостатню обізнаність та вузькість професійних уявлень. Третьюкурсники запропонували найменшу кількість асоціацій (22 смислові одиниці), виявивши схожість з професіями актора, культмасового діяча, організатора, вихователя; крім того, ці студенти часто демонструють негативне ставлення до професії (порівнюючи свій фах з роботою дресирувальника, міліціонера). Це свідчить про недостатню професійну обізнаність, одномірність їх професійних уявлень. П'ятикурсники продемонстрували середню кількість асоціацій (31 смислова одиниця), знаходячи схожість з професіями актора, артиста театру, телеведучого, диригента; та не зважаючи на такий перелік, старшокурсники (порівняно з студентами молодших курсів) виокремлюють ті сторони, що відображають суттєві моменти майбутньої діяльності. В той же час Семенова О. наголошує, що навіть у старшокурсників рівень сформованості професійних уявлень перебуває на середньому рівні (якщо порівнювати з успішними працюючими фахівцями), оскільки їх рівень знань психології, звичайно, перевищує житейський, але не досягає науково-теоретичного, оптимального.

Не менш цікавими є результати, отримані науковцем Єгоровою І., яка протягом 10 років вивчала уявлення студентів-першокурсників про теоретичні та практичні аспекти їх майбутньої професії, перевіряючи таку гіпотезу: у процесі навчання уявлення першокурсників про психологію змінюються від житейських до наукових [6]. У ході написання та аналізу творів на тему "Психологія для мене – це...",

вона дійшла наступного висновку: у всіх творах є висока зацікавленість проблемами психології, але тема психології як сфери практичної діяльності професіонала майже не розкривається. Дійсно, на початку навчання уявлення студентів про професію перебувають у смисловому полі, яке представлено п'ятьма основними блоками. Перший – психологія як наука ("вивчає внутрішній світ людини, її особистість", "аналізує спілкування і поведінку людини", "розкриває прихований потенціал людини"). Другий – психологія як інструмент самопізнання і саморозвитку ("знання з психології допоможуть зрозуміти стан власної душі", "ефективно позиціонувати себе у суспільстві, позбутися комплексів, виявити свої приховані можливості, реалізувати таланти"). Третій – психологія і спілкування ("здатність розуміти інших і правильно висловлювати свої думки", "знаходити спільну мову з будь-якою людиною"). Четвертий – психологія і допомога людям ("розуміти і надавати допомогу людям", "давати поради, тим, хто в скруті"). П'ятий – психологія як інструмент для маніпуляцій ("знаходити правильні підходи до різних людей у будь-яких ситуаціях, щоб привернути їх до себе", "це ж так приємно, коли ти знаєш про людину все").

Вивченню проблеми формування образу професії у студентів-психологів (різних ВНЗ та курсів навчання) через ідентифікацію з образом-ідеалом присвячена робота Ксьонди О., яка вважає, що образ майбутньої професії і образ Я формують професійну самосвідомість і визначають її характеристики [11]. У результаті оцінювання складових особистості реального та ідеального психолога, вчена дійшла таких висновків: 1) профілі ідеального та реального психологів практично ідентичні (показник збігу – 99,5%); 2) образ психолога позитивно узгоджений (опитувані майже не виокремлюють негативних особистісних характеристик фахівців). Найефективнішими, на думку студентів, є психологи, з такими яскраво вираженими особистісними рисами, як: інтелектуальність, самоконтроль, витривалість, доброта, задоволеність, оптимізм і зацікавленість. Ксьонда О. припускає, що таке зближення образів реального й ідеального психолога частково пояснюється наявністю уявлень, сформованих в абітурієнтів ще до вступу у ВИШ (що частково й зумовило вибір фаху); впливом якихось спільних для всіх опитаних факторів (ЗМІ, спільні програми вищих навчальних закладів, настанови викладачів тощо); певною ідеалізацією реального психолога (з різних причин).

Проблема детермінант розвитку уявлень про професію студентів-психологів розглядається у дослідженні Помаз Г.; на відміну від схожих робіт, автор виділяє 4 типи уявлень про професію та їх провідні характеристики [13].

"Дифузний" тип – окремі компоненти образу слабко пов'язані між собою, інколи – суперечать один одному. Респонденти досить адекватно і повно уявляють собі майбутню професійну діяльність, але мають недостатню мотивацію. "Егоїстичний" тип – ці студенти мають адекватні уявлення про професію, вже обрали напрямок фахової діяльності (консультування, психотерапія), але у них переважає мотив влади, управління, маніпулювання людьми. "Незавершений" тип – студенти адекватно оцінюють умови, завдання і труднощі своєї професії, націлені на надання допомоги людям, мають сильно виражені "професійні" мотиви, але окремі характеристики їх уявлень про професію слабко пов'язані між собою, хоча й не суперечать одне одному. "Непрофесійний" тип – респонденти мають цілісні, але не досить адекватні уявлення про фах, а також переважають "непрофесійних" мотивів (вони отримують спеціальність для вирішення власних проблем). Було встановлено, що у більшості студентів спостерігається "незавершений" тип уявлень про професію, який максимально наближається до "еталонного" типу, потім – "дифузний", потім – "егоїстичний" і нарешті – "непрофесійний".

Наразі увага вчених акцентується і на проблемі уявлень про професію психолога у студентів заочної форми навчання, однією з останніх у цьому напрямі є робота Семенової О. [14], націлена на виявлення й аналіз змісту образу професіонала у свідомості студентів (заочного і денного відділень) різних курсів навчання. Як показало дослідження, студенти-першокурсники денної форми навчання на перші місця в образі компетентного фахівця висувають його соціальні характеристики; студенти 3-го і 5-го курсів – інтелектуальні; а ось емоційні характеристики посідають у всіх студентів останні позиції. Студенти денної форми навчання (всіх курсів) акцентують увагу на тілесних характеристиках в образі компетентного психолога, що свідчить про значущість зовнішності спеціаліста, до речі, складова фізичного образу фахівця випереджає за оцінкою вольові риси психолога. Специфіка образу компетентного психолога у свідомості студентів-заочників полягає в тому, що на перші два місця всі студенти, незалежно від курсу, висувають соціальні та інтелектуальні характеристики, на третє місце опитувані з 1-го і 3-го курсів ставлять емоційні характеристики, а п'ятикурсники – знову соціальні ("уміння розбиратися у людських стосунках", "здатність оцінювати і прогнозувати поведінку інших"). Загалом Семенова О., порівнюючи уявлення про образ компетентного психолога, дійшла трьох основних висновків: 1) уявлення про фахівця у першокурсників більш типові, ніж у старшокурсників; 2) чим старші студенти (незалежно від форми навчання), тим більше в описі образу психолога вони використовують професійну термінологію; 3) змістовна сторона образів психолога у студентів-заочників більш різноманітна і позитивно забарвлена.

Уявлення про своє професійне майбутнє. Розглядаючи особливості психологічної готовності до діяльності психолога, неможна оминати проблему уявлень студентів про перспективи працевлашту-

вання. Досить ґрунтовне дослідження з цього питання провели Горькова І. та Баканова Г. на вибірці студентів-психологів старших курсів [4]. Опитані студенти планують працевлаштовуватися у таких сферах: на першому місці – установи, які надають психологічну допомогу (психодіагностичного, консультативного, психотерапевтичного характеру) та здійснюють психолого-педагогічний супровід; на другому – освітні установи; на третьому – бізнес структури; на четвертому – сфера соціальної допомоги населенню і підприємства. Найбільш привабливими для студентів є такі види діяльності: на першому місці – консультативна; на другому – психодіагностична; на третьому – організаційно-управлінська; на четвертому – освітня й допомога у надзвичайних і кризових ситуаціях. Погляд студентів на проблеми, з якими вони можуть зіткнутися при працевлаштуванні, напрочуд одностайний: 1) недостатній досвід та вимоги до стажу при прийомі на роботу; 2) низька оплата праці спеціаліста; 3) малий попит на фахівців даної галузі; 4) нестача практичних навичок або слабка теоретична база.

Дослідження, орієнтоване на вивчення динаміки образу професійного майбутнього, провели Курденко Г., Мартиненко С., Зайцева М. на вибірці студентів-психологів 1,3, і 5-го курсів [8]. Аналізуючи показники готовності студентів працювати безпосередньо у межах майбутньої професії, автори дійшли такого висновку: студенти 1-го курсу демонструють найбільшу готовність працювати психологом. Студенти 3 і 5-го курсів невпевнені у правильності професійного вибору, чим старші студенти, тим більше сумнівів у них виникає. Відповідаючи на питання: "Чи готові Ви пов'язати майбутню професійну діяльність з отримуваною спеціальністю?", ствердно відповіло 72% першокурсників (12% – відповіли негативно); 55% третьокурсників готові працювати за професією (8% – не готові); і лише 28% п'ятикурсників готові працювати по спеціальності (48% – не працюватимуть за дипломом). Дослідниці звертають увагу на виявлену ними тенденцію: готовність студентів факультету психології пов'язати своє професійне майбутнє з отримуваною спеціальністю неухильно зменшується від молодших до старших курсів.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, зважаючи на наведені вище результати емпіричних досліджень, можна дійти наступних висновків:

1. Вже на початкових етапах навчання уявлення першокурсників про психологію як свою майбутню професію суттєво змінюються, долаються "міфи" про професію та психологів, формуються засади професійного погляду на світ, на інших людей, на власне місце у світі.

2. По мірі навчання відбувається переоцінка різних аспектів діяльності психолога; уявлення студентів-психологів про професію стають більш цілісними й адекватними. Образ психолога як реального, так й ідеального є практично однорідним і загалом позитивно узгодженим.

3. Більшість студентів на етапі навчання планує своє працевлаштування у галузях, максимально наближених до отримуваної освіти.

Перспективами дослідження може виступати: 1) вивчення архетипів, які впливають на сприймання психологів; 2) вивчення уявлень про професію та особистість психолога у представників різних спеціальностей.

Використані джерела

1. Боднар Э. Л. Основные тенденции исследований представлений о профессии психолога [Электронный ресурс] / Э. Л. Боднар, В. А. Горобец. – Режим доступа: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/4092/3/pv-10-09.pdf>
2. Вачков И. Введение в профессию психолог: учеб. пособие / И. Вачков, И. Гриншпун, Н. Пряжников; под редакцией И. Б. Гриншпуна. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО "МОДЭК", 2007. – 464 с.
3. Володина К. А. Изучение образа профессии у студентов-психологов [Эл. ресурс] / А. К. Володина // Концепт (науч.-метод. электр. журнал). – 2013. – №07. – Режим доступа: <http://e-koncept.ru/2013/13149.htm>.
4. Горьковая И. А. Особенности профессионального самоопределения и представления о трудоустройстве студентов-психологов [Электронный ресурс] / И. А. Горьковая, А. А. Баканова // Социально-антропологические проблемы информационного общества. Выпуск 1. – Концепт. – 2013. – Режим доступа: <http://e-koncept.ru/teleconf/64018.html>
5. Донцов А. И. Профессиональные представления студентов-психологов / А. И. Донцов, Г. М. Белокрылова // Вопросы психологии. – 1999. – №2. – С. 42-49.
6. Егорова И. А. Представления студентов о психологии как сфере будущей профессиональной деятельности [Электронный ресурс] / И. А. Егорова. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/predstavleniya-studentov-o-psihologii-kak-sfere-buduschey-professionalnoy-deyatelnosti>
7. Завалова Н. Д. Образ в системе психической регуляции деятельности / Н. Д. Завалова, Б. Ф. Ломов, В. А. Пономаренко – [отв. ред. проф. Ю. М. Забродин]. – М.: Наука, 1986. – 172 с.
8. Зайцева М. А. Динамика становления образа профессионального будущего студентов ВУЗа (на примере студентов-психологов) [Электронный ресурс] / М. А. Зайцева, С. В. Мартыненко, А. Н. Курденко. – Режим доступа: <http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/5248-2012-12-08-18-22-03>

9. Ключников С. 10 основных мифов по поводу психологии и психологов [Электронный ресурс] / Сергей Ключников. – Режим доступа: <http://www.psynavigator.ru/articles>
10. Конопкин О. А. Психологические механизмы регуляции деятельности / О. А. Конопкин. – М.: Вымпел, 1995. – 320 с.
11. Ксенда О. Г. Образ психолога в представлении студентов-психологов / О. Г. Ксенда // Психологический журнал. – 2010. – №2. – С. 55-60.
12. Обносов В. Н. Динамика профессиональных представлений учащихся ПТУ при разных способах введения в профессию / В. Н. Обносов // Вопросы психологии. – 1986. – №6. – С. 28-33.
13. Помаз Г. С. Детерминанты развития представлений о профессии студентов-психологов: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 "Педагогическая психология" / Г. С. Помаз. – Ростов-на-Д., 2006. – 25 с.
14. Семенова Е. А. Представления о профессии психолога у студентов заочной формы обучения [Эл. ресурс] / Е. А. Семенова // Альманах современной науки и образования. – Тамбов: Грамота. – 2010. – №3 (34): в 2-х ч., Ч. 1. – С. 181-183. – Режим доступа к статье: www.gramota.net/materials/1/2010/3-1/56.html
15. Семенова Е. А. Представления о психологии как будущей профессии у студентов технического университета [Эл. ресурс] / Е. А. Семенова // Актуальные проблемы современной российской психологии : науч. мат.-лы междунар. форума и школы молодых ученых ИП РАН. – Режим доступа: <http://www.ipras.ru/>

Lyakhovets L.

REPRESENTATIONS OF THE PSYCHOLOGIST PROFESSION: BASIC RESEARCH TRENDS

The article deals with the modern developments in the field of professional formation and development of professional consciousness, in particular, the empirical research results of the two components of the students' professional representations such as the representation of contents, conditions, difficulties and tasks of professional activities and the representation of own professional future are highlighted.

Modern psychological science considers the professional representation as an individually peculiar system of knowledge, beliefs and experiences of a person, which this person associates with the occupation. This is a set of information about a particular profession, which a person has, his/her knowledge of the professions world, their evaluation on a scale of prestige and attractiveness, it is a dynamic information formation, structure and content of which depends on the purpose.

Chosen profession makes a number of requirements to the future psychologist, and he or she often does not match them. There are three main reasons for the decline of the professional self-determination adequacy. The first reason is the mythologized idea of psychology, formed under the influence of psychic areas. Second one is the spread of popular but poor quality psychological literature. Third one is a rooted in the minds of people thought that a psychologist, psychiatrist and therapist are identical types of professional activities (frivolous in content).

Major trends of presented studies lead to the conclusion that: 1) at the first stages of learning freshmen's representation about psychology as a future career change significantly, "myths" about the profession are overcome, basis of professional outlook are formed; 2) while learning the students-psychologists' representation of profession become more holistic and adequate; and the image of the real and ideal psychologist is almost homogeneous and positively consistent; 3) during their training most students plan their employment in areas maximally close to the receiving education.

Key words: *professional representations, structure of professional representations, mythologized perception of psychology and psychologists, professional self-determination.*

Стаття надійшла до редакції 28.10.2014